
פרשיות בתולדות הכהונה הגדולה

Author(s): י. מ. גרינץ

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. כ"ג, חוברת ג-ד (תשי"ח), pp. 124-140

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70060003>

Accessed: 17/11/2011 09:36

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

פרשיות בתולדות הכהונה הגדולה

1. כהנים גדולים של בית ראשון

בין רשימות היוחסין הרבות שישנן ב"דברי הימים" א', יש גם אחת (בפרק ה'), שבה נמנו בני לוי מאהרן דרך אלעזר ופינחס עד לכהן הגדול האחרון שיצא בגולה, יהוצדק. דעה רווחת, גם בין הפרשנים המסורתיים בישראל וגם בין החוקרים במדע המקרא (הפרוטסטנטי)¹, שרשימה זו מתכוונת למנות את הכהנים הגדולים שעמדו בישראל מאהרן עד לחורבן הבית הראשונה. ואמנם נמנו כאן אהרן, אלעזר, פינחס, ומתחילת ימי המקדש — צדוק, אחימעץ²; ובאחד מהם — עזריה — אף נאמר מפורש: "הוא אשר כהן בבית אשר בנה שלמה בירושלים" (שם, פס' 36); וכך באים כאן: חלקיה (מל"ב כב 4, 8; כג 9), שריה (מל"ב כה 18), וכאמור גם יהוצדק, שאנו מכירים מן הספרים ההיסטוריים (מל"ב, דבה"א ב, והפרקים האחרונים בירמיה) ככהנים גדולים בסוף ימי הבית.

אף על-פי כן דבר זה אי אפשר לאמרו.

קודם כל, הרי מתמיה המספר המצומצם של הדורות בין עזריה ש"כהן בבית אשר בנה שלמה" עד לכהן הגדול האחרון שריה. ח' דורות — אם באמת היו כאן לכתחילה ח' דורות³ ולא ח' — אין בהם כדי לפרנס כל אותו הזמן הארוך של ימי הבית הראשון. ואפילו אנו נותנים כתובת זו (הוא אשר כהן בבית אשר בנה שלמה) ענין לעזריה הא' (כדרך שנהגו המפרשים) ורואים בו אותו עזריה בן צדוק שזכר בעל ס' מלכים (מל"א ד, 3) ומעלים בכך את המספר עד לעשרה, הרי גם בזה עדיין אין סיפק לתקופה של 400 שנה. ועוד דבר מתמיה, שבספרים ההיסטוריים לא נזכרו כלל רובם של הכהנים שבאים בפרשה זו (בין עזריה הא' עד חלקיה), ולעומת זה יש בהם כהנים שלא נזכרו ברשימה שבדה"א ח', כגון יהוידע (מל"ב יב), או אוריה (מל"ב טז 10 וישעיה ח, 2). בדברי הימים ב' נזכרים בכמה מקומות עוד כהנים (אמריה בימי יהושפט — דה"ב יט 11; עזריה בימי עזריה — שם, כו 20; ועוד עזריה אחר — שם, לא, 2 — בימי חזקיה) שנקראים בכנוי "כהן הראש" ולפי מה שמקובל בפרשנות (הן המסורתית והן החדשה) אין "כהן הראש" אלא כינוי אחר ל"כהן גדול". עדיין שאלה אם דעה זו נכונה ועוד אדון בה לקמן, אבל על-כל-פנים רובם של כהנים אלה אינם בפרשה שלפנינו (דבה"א ח'). לכל המרובה אפשר ליתן את אמריה שמימי יהושפט (דה"ב יט 11) ענין לאמריה בן נכדו של עזריה "הראשון" (אם עליו באמת מוסבה הכתובת בפסוק 36 על הכהן בימי שלמה).

בעל כרחך שרשימה זו אינה רשימה של הכהנים הגדולים. מאחר שבאו כאן שמות כגון צדוק, אחימעץ, עזריה בתחילת הרשימה (דה"א ה, 35), ושוב חלקיה, שריה, יהוצדק בסוף הרשימה,

(1) עי' לאחרונה Rudolph, Chronikbücher, 1955, לפרשתנו.

(2) על אחימעץ לא סופר במקרא ששימש כהן גדול במקדש (לפי מל"א ד 2, דומה שהראשון היה עזריה).

אבל עכ"פ כיהן בגבעון (עע"ז לקמן) ובירושלים לפני הארון, לפני היבנות בית המקדש, יחד עם אביו.

(3) מתמיהה החזרה המדויקת של אותם השמות (אמריה אחיטוב צדוק). ואם כי הדבר כשלעצמו אפשרי

המציאות, שזא בכ"ז יש כאן דופלקט?

הרי ודאי שנכללו כאן כהנים גדולים לבית צדוק ואלעזר, אבל הרשימה גופא לא באה למנות את כל הכהנים הגדולים שעמדו בבית ראשון ומה גם מלפני הבית (כגון עלי ואביתר). מסתבר, שבדומה לרשימות היוחסין האחרות בספר, אין היא אלא מונה את אילן-היוחסין של הכהנים הגדולים האחרונים בבית ראשון (ואף אלה משום שאלה הם אבותיהם של הכהנים הגדולים בימי בית שני — שהם גם ימי המחבר) המתיחסים על צדוק — חזרה עד לצדוק, אהרן ולוי. אבל אין זאת אומרת, שכל הנקובים כאן בשמותם — כהנים גדולים היו, ובודאי ובודאי שאין זאת אומרת, שכל הכהנים הגדולים ששימשו בבית ראשון (ומכל-שכן מלפני-כן) נמנו כאן.

ואכן, שכך הדבר, ובאמת לא דימו להם בתקופת בית שני רשימה זו כרשימה של כהנים גדולים, נמצאנו למדים מן המסורת החיה של אותם דורות ושל הדורות הבאים — התנאים.

בבבלי יומא ט, א אנו שונים: "אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: מאי דכתיב: יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה? יראת ה' תוסיף ימים" — זה מקדש ראשון שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא י"ח כהנים גדולים; ושנות רשעים תקצרנה — זה מקדש שני שעמד ארבע מאות ועשרים שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים". בצורה דומה אנו שומעים אותו דבר ממקורות ארץ-ישראליים: מירושלמי יומא פ"א ה"א [דף לה, ג]; מויקרא רבה כא, ט; מפסיקתא רבתי פמ"ז, דף קצא, ב, מהדורת ר"מ איש-שלום; ומספרי (ריש פרשת פינחס, מהד' ר"מ איש-שלום), שכולם מלמדים דבר אחד (ובלשון דומה), שבימי בית ראשון "שמשו שמונה-עשר כהנים". המפרשים התלמודיים (מאז בעלי התוספות ועד הגר"א)⁴, שלא הכירו רשימה אחרת של כהנים גדולים מבית ראשון אלא זו שבדברי הימים ה', נתקשו הרבה כיצד להעמיד מספר זה מתוך כתובים הללו, ולבסוף לא ראו מוצא לפניהם אלא לתקן את הגירסה שבספרות התלמודית ע"פ מספר הכהנים שהעלו מתוך הרשימה שבס' דברי הימים לימי בית ראשון (אם ח, או י"ב, וכד'). אבל כבר עזריה מן האדומים⁵ הראה, שמספר זה של י"ח כהנים, מקויים בהדיא אצל יוסף בן מתתיהו (קדמוניות כ', י', 1 [231]). ולא עוד אלא שהיתה בידם רשימה ערוכה, שבה נתפרשו שמותיהם של אותם י"ח כהנים גדולים, והם שונים ברובם מאלו שבדף י"י. רשימה זו באה אלינו בצורתה העברית אמנם בברוניקה, מאוחרת לפי הערך, בסדר עולם זוטא (פ"ה-פ"ו)⁶ אבל היא מקויימת בבירור מ"קדמוניות היהודים" לבן-מתתיהו (י' ה, 6 [152]), שבו נמסרו אותם השמות גופם. עלידי הקבלתן של שתי רשימות אלו, זו לעומת זו, אנו עשויים להעמיד על מכונם גם את השמות הבאים אצל יוסף ב"מ: לתקן טעויות שנפלו ברשימתו במהדורות שלפנינו, — שנשמטו בה שמות, ואף הנותרים לא כולם נמסרו כתיקנם, והחוקרים שטיפלו ב"קדמוניות" של בן-מתתיהו, נתקשו במסירתם לעברית⁷. והרי שתי הרשימות, זו לעומת זו⁸:

(4) עי' תוספות ליומא ט, א, ד"ה, "ולא שמשו בו אלא י"ח כהנים" ובפירושו המיוחד לרש"י במקומו, וכן עי' בהגהות הגר"א בגמרא שם ובפירושו לדבה"י במקומו. יוצא מן הכלל מבין המפרשים המסורתיים הוא המלבי"ם, שהכיר את הרשימה המובאת לקמן והסיק מסקנות דומות לאלה שמוצעות לקמן. דבריו הגיעו אלי אחרי כתיב עיקר מאמרי, וברוך שכיוונתי.

(5) מאור עינים, אמרי בינה, פרק כ. (6) בהוצאת נייבואר, סדר החכמים וקרות הימים, ח"ב, עמ' 70.

(7) עי' א. שליט, קדמוניות היהודים, ח"ב, עמ' קס, ובמהדורה של מרקוס (ב' Loeb Classical Library).

(8) בצד ימין ניתנו השמות של יוסף. התיקונים שנעשו על ידי ניתנו בסוגרים מרובעים. בסוגרים

צדוק / שלמה /	Σάδωκος
אחימעץ / רחבעם /	Ἀχιμᾶς
עזריהו / אביה	Ἀζαρία
יהורם / אסא /	Ἰώραμος
יואחז / יהושפט /	Ἰω[αξο]ς (*Ἰως) ⁹
יהויריב / יורם /	[Ἰώραμος] (Ἀξιώραμος) ¹⁰
יהושפט / אחזיהו /	[Ἰώσαφατος] ¹¹
יהוידע ¹² , פדיה / יואש /	Φιδέας
צדקיה / אמציה /	Σουδα[κ]ίας ¹³
יואל / עוזיהו /	Ἰουήλος
יותם / יותם /	Ἰώθαμος
אוריה / אחז /	Ούριος
נריה / חזקיהו /	Νηρίας
הושעיה / מנשה /	ᾠ[σ]αίας (*ᾠδαίας) ¹⁴
שלום / אמון /	Σαλλοῦμος
חלקיה / יאשיהו /	Ἑλκίας
עזריה / יהויקים /	Ἀζαρος
שריה / צדקיהו /	[Σαράϊας] ¹⁵
יהוצדק הלך בגולה	Ἰωσάδακος

מה ערכה של רשימה זו? כמה שיקולים ביסודה של הרשימה, אם ע"י השוואת השמות לאלה שבדבה"א ה 34 ואילך, אם ע"י השוואתם לאלו שבספרים ההיסטוריים של בית ראשון — דומה עשויים להעלות לנו בית־אחיזה ביסוד הדברים.

קודם כל מתברר שלרשימתנו יש אמנם מגע מה לרשימה שבדבה"א ה': הרי שלושת השמות

עגולים ניתנו השמות כפי צורתן המקובלת במהדורות של "קדמוניות". השמות המסוגרים ליד השמות של הכהנים מ"סדר עולם זוטא" (בצד שמאל), מציינים את המלכים, שביניהם שימשו, לפי אותו ספר — הכהנים המנויים. דבר שאינו צריך לומר, שהקבלה כזאת אינה מטבעה אלא מלאכותית.

(9) אני מניח כאן ש־AΞ מתחילת השם הבא שייך לאמצע הקודם, ויש לנסח Iωαξος או מוטב Iωαζος. ואמנם מצאתי אחר כך שבאמת מעתיק יוסף כך את השם: יואחז — Iωαξος ע"י שינוי זה נמצא לנו שם מקביל לזה שבסע"ז גם בשורה הבאה. והרי ראינו נוספת שהתיקון נכון.

(10) השם Iωραμος יוצא אחרי השמטת AΞ שבראשית השם (ע"י בהערה הקודמת).

(11) השם חסר ברשימה אבל הוא מחוייב מן ההשבוך.

(12) בעל סע"ז נותן כאן שלא כרגיל שני שמות אצל מלך אחד. מסתבר איפוא שהשם יהוידע (הידוע מס' מלכים ודבה"י) נוסף ע"י המחבר ואינו מעיקר הרשימה. ואמנם אין שם זה ברשימה של יוסף. ועי' על ענין זה עוד בפנים לקמן.

(13) ה־א נוספה ע"פ המקבילה.

(14) חילוף σ-δ הקרובות בצורה.

(15) אין ספק שיש כאן השמטה בטעות וברשימה המקורית היה השם.

הראשונים וחמשת האחרונים שווים בזו ובזו. אבל עם זה אין רשימה זו בכללה תלויה בזו של דבהי"א; שהרי רוב השמות ברשימתנו אינם כלל בזו. אבל את רשימתנו, ולו בחלקה, אין לבאר גם מתוך אסמכה על ספר מלכים או על כל ספר מקראי אחר. שהרי בשום אחד מאלה, אפילו במקום שהם מונים שמות שווים לאלו שברשימתנו (כגון בעזרא ו, 1 ואילך), לא נתפרש אימתי עמדו אלה. מס' מלכים ב, כב אנו יודעים, שחלקיה עמד בימי יאשיהו, אבל דבר לא נאמר, לא שם ולא במקום אחר, מתי חי שלום. ברשימתנו הוא נמנה כקודמו של חלקיה, אבל אין הדבר מתחייב מעצמו משום רשימה או סיפור היסטורי במקרא.

שנית, מלבד 8 השמות השווים בשתי הרשימות — בזו של יוסף וסע"ז ובזו של דבהי"א ה' — הרי יתר 11 השמות שונים לחלוטין, ומחוץ לשמו של אוריה שישנו במקרא (מלכ"ב יו, 10 וגו'; ישעיה ח 2) אבל לא ברשימה של דבהי"א ה', כל יתר עשרה השמות אינם לא בס' מלכים ולא בס' דבהי"א ולא ברשימה אחרת במקרא. והנה ברור, שמחבר שהיה מרכיב שמות מדעתו, היה טורח להעלות קודם-כל ועד כמה שאפשר שמות שמצויים במקרא, ומלכתחלה היה רואה עצמו כפוף לרשימה שמצויה לו מן המוכן בדברי הימים (א, ה). ואפילו אם נתעלמה ממנו (?) הרי עדיין היו לפניו רשימות בדומות לה בספרים אחרים (עצ"ז לקמן). והעיקר: עדיין היו לפניו כל אותם מקורות ספרותיים-היסטוריים שנתפרשו בספר מלכים ובדברי-הימים ב', ובוודאי — הדעת נותנת — היה תופס, בדרך כל המפרשים שבאו אחריו (שלא הכירו את רשימתו) ורואה למשל ביהוידע (מלכ"ב יא—יב) כהן גדול. באמת יש לזכור, שכבר יוסף בן מתת (קדמוניות ט, ה, ב [141, 162] מכנהו כך, וכך קוראים לו גם בתלמוד (מש' שקלים ו, 1) ¹⁶; והוא הדין — ד"מ לאותם כהנים שנזכרו ב"דברי הימים" ב' כנ"ל, שבוודאי היה משבץ גם אותם ברשימתו ועל ידי כך טובע על רשימתו כאילו חותם של אבטנחיות, שהיו דבריו נראים עולים עם מקראות מפורשים. משלא עשה כן, משמע שלא ראה עצמו כפוף למקראות אלו ואין רשימתו תלויה בהם. פירוש הדברים: אין רשימתנו תלויה במקורות מקראיים.

אבל לא זו בלבד שרשימה זו עצמאית. ידים מוכיחות שהיא גם אבטנחית. ואף על פי שאין ראיותינו מובהקות לגבי כל שם ושם שברשימה זו, מספיקות הן עם זאת כדי לקיים את הרשימה בכללה כנאמנת. נראה שבמקום שאנו יכולים לבדוק אותה, הולם גם היש וגם ההעדר שבה את מה שעולה לנו ממקראות אחרים מימי בית ראשון ומרשימות אבטנחיות בלתי-תלויות.

א. מהזשני הקיים ב-4 השמות האמצעיים שברשימה המסורתית לבין אלה שבדבהי"א ה', גלוי שהשמות האמצעיים ב"רשימה" מרמזים בייחודם לשושלת, או לפחות, לשורת כהנים אחרת, שונה מזו של בני צדוק, ואם, למשל, ברשימה המסורתית בא שמו של אוריה בין הכהנים הגדולים ואילו בדבהי"א איננו, הרי ודאי אין זה אלא שאוריה היה אמנם כהן גדול (מלכ"ב ו' 10) ¹⁷ אבל לא מבני צדוק, ולכך לא ניתן לשלבו ברשימה שבדהי"א ה'. פירוש הדבר שבזמן מן הזמנים חלה

16) ז. יעבץ (תולדות ישראל ג, 170) סבר שזה יודיע מבית שני (נחמ' יב 22). אבל הראיות שהוא מביא, אינן מוכיחות זאת. לא נכון שבימי בית ראשון קראו לכהן הגדול — כהן סתם ורק בימי בית שני קראו לו: כהן גדול. האמת שאותו יודיע נקרא בתלמוד פעם כהן גדול (מ' שקלים ו, 1) ופעם בדרך מקראית: כהן (זבחים קג). מלבד זה הרי הפסוק המצוטט ממלכ"ב יב, פרשה שמדברת ביהוידע שמימי בית ראשון הוא. 17) ומישעיהו ח 2 נלמד, שנחשב אדם כשר בימיו.

תמורה וניטלה הכהונה מבני צדוק. ולאחר זמן חלה שוב תמורה וחזרו בני צדוק למקומם. מתי חלו תמורות אלו? ובאילו מסיבות? המקראות אינם מפרשים. אבל זכר לדבר יש.

את הזכר הראשון מוצאים אנו בס' יחזקאל (מד 15). במקום זה אומר הנביא: "והכהנים הלויים בני צדוק אשר שמרו את משמרת מקדשי בתעות בני ישראל מעלי, המה יקרבו אלי לשרתני ועמדו לפני להקריב לי וגו' ושמרו את משמרת". לפי כל הענין ברור, שהנביא מדבר כאן בכהנים שעבדו בבמות לע"ז, כמות שהוא אומר באותו פרק שלפנינו "כי אם הלויים אשר רחקו מעלי בתעות ישראל אשר תעו מעלי אחרי גלוליהם ונשאו עוונם" אך אם היתה תקופה של תעיה, הרי היתה היא קודם-כל בימי מנשה, זו שעדיין קרובה היתה לימי של הנביא ועדיין זכרו אותה וקנים בדורו; תקופה זו, שבן-גילו בעל ס' מלכים תולה בחטאיה את החורבן (מל"ב כא 10; כב 17; כג 26–27, כד 3). אבל דברי הנביא שבני צדוק שונים היו בדבר זה מן האחרים, אפשר שייאמרו רק אם מניחים אנו, שאותה שעה שהכל תעו — בימי מנשה — לא שימשו מאלה בכהונה הגדולה במקדש בירושלים ולא היה בידם למחות. ורק לאחר זמן, כשחל הטיהור במקדש בימי יאשיהו, חזרו מאלה לשמש בכהונה הגדולה אחרי הפסקה מרובה, ובכהונתם המשיכו מאז עד לחורבן. יחזקאל שעמד אחרי החורבן, רוצה לקיים זכות זו בידם מכוח זכות אבותם¹⁸.

ב. ואכן שכך הוא הדבר ושינוי חל בדור זה בסדר הכהונה הגדולה, בהכרח שיש לנו ללמוד, אם מתוך השוואת הרשימה בדה"א ה' לעומת זו של ה'מסורה' ואם מתוך השוואתה של הרשימה בדבה"א ה' לעומת רשימות יוחסין אחרות כיוצא בה במקראות שמחוץ לספר דבה"י. כבר מתוך השוואתן של שתיים הראשונות נמצאנו למדים, שמאז שלום חוזרות שתיהן להיות שוות. אמנם בשום מקום לא נתפרש לנו מתי שימש שלום בכהונה גדולה, אבל מאחר שאת חלקיה שעמד אחרי — אנו מוצאים משמש בשנה ה"ח ליאשיהו (מל"ב כג ד, 8), הרי שניתן לומר ששלום עמד שנים מועטות לפני-כן. לפי חשבוננו של בעל דבה"י (דבה"י ב, לד, 3) החל טיהור המקדש בשנה השנים עשרה ליאשיהו, ובכך כשש שנים לפני מציאת הספר¹⁹. קרוב איפוא לומר ששלום הוא שנכנס לכהן עם ראשית הטיהור, שאותה שעה הוציאו את הכהנים ש"שיתפו פעולה" בימי מנשה ואמון והחליפו אותה בשושלת הישנה, שעמדה בראשית ימיו של המקדש בירושלים. והרי גם בלא זה הדעת מטה לכך, שלטיהור כלי המקדש קדם טיהור אחר — של משמשי מקדש, ואע"פ שמטעמים מובנים נמנעו מלפרש את הדברים, כדי שלא ליתן פגם בכהונה בכללה. מכמה מקראות יש לנו ללמוד שתמורה כיוצא בה חלה אותה שעה גם בשירות אחר במקדש — בזה של המשוררים; ואף אותה לא פירשו²⁰. ורק הנביא יחזקאל שנתכוון להעמיק מצב שהוחל בו בימי יאשיהו — הוא שגילה — ואף זו שלא במתכוון — טפח.

18 גם דרישות אחרות של יחזקאל (כגון בענין "הלויים"–הנתינים) יש לבאר מתוך שנויים שחלו בפועל לפניו בימי יאשיהו. עי' לזה הופמן, ראיות מכריעות נגד ולהיוון (הוצ' עברית), עמ' קי–קיא.

19 עי' דברים לענין זה אצל ש. זמירין, יאשיהו ותקופתו, עמ' 37–58.

20 כך מונה בעל דברי הימים שלש משפחות משוררים: אסף, הימן וידותן, שלפי מסורתו (דבה"א כה; דבה"ב ז 6, ועוד), ובכלל לפי המסורת המקובלת בראשית בית שני (עי' נחמ' יב 24, 36), "הובדלו" ע"י דוד "להלל להודות". מבין אלה הוא מייחס את הימן על קרה. פירוש הדבר שהוא מזהה את "בני הימן" עם "בני קרח" (עי' ראב"ע לתהלים מב, 1) שלהם מיוחסים המזמורים מב–מט, פד, פה, פח בספר תהלים.

ג. אותו דבר עולה לנו, כאמור, גם מהשוואת רשימתנו בדב"א לשתי רשימות אחרות המביאות גם הן סדר-יוחסין של בית צדוק מימי בית שני עד לימים ראשונים. כוונתי לסדר היוחסין של עזרא (בעזרא ז, 1), ולרשימת-יוחסין אחת של "נגיד בית האלהים" מאותם ימים (בנחמיה יא 10–11)²¹.

ברשימה הראשונה מאלה נמנו כל הכהנים הגדולים שעמדו בסוף ימי הבית השני החל בשריה (שאינו אביו של עזרא, אלא הכהן הגדול האחרון בבית ראשון) וגמור בשלום²², ואילו בשלום "קופץ" כאילו המחבר, ומגיע ישר לצדוק, אבי השושלת. ברור, שאילו ידע המחבר כהנים גדולים לבית צדוק משך כל ימי הבית הראשון, לא היה נמנע מלמנות לפחות את החשובים שביניהם; ואילו חשב את יהוידע כאחד מהם — היה מונה אותו בין אבותיו של עזרא. להיפך, אילו רצה לקצר, יכול היה להתחיל בשריה שהיה כהן גדול אחרון ולהגיעו לצדוק שהיה "ראשון" (או גם להתחיל מחלקיה, שבימיו נמצא ספר התורה במקדש). עכשיו שהוא נוטה קו משלום דוקא, שאינו ידוע לנו על שום מעשיו כלשהם, ודאי שיש דברים בגו, שמשלום ואילך נתחדשה הכהונה הגדולה בבית צדוק.

ד. הרשימה השנייה היא של: הנגיד בבית המקדש (ע"ז לקמן). "ידעיה בן יויריב [בן]²³ שריה בן חלקיה בן משלם בן צדוק בן מריות בן אחיטוב". ברשימה זו (נחמ' יא 10–11)²⁴ חסר השם עזריה בין שריה לחלקיה, ויש עוד שינוי אחר, שבין צדוק לאחיטוב שנמנה ברוב המקורות

ונהג דבר מופלא, שבני הימן נזכרים בספר זה בימי דוד ושלמה ובימי הזקיה (דב"ב כט 14); וכבני קרח בסיפור מלחמה מימי יהושפט (שם כ 19). אבל כבר בימי יאשיהו (ע"י שם לה 15) אין להם זכר, וכך לא נזכרו בשום רשימת יוחסין בספר עזרא—נחמיה. הקרוב איפוא לומר, שבימי יאשיהו חלה תמורה ואלה סולקו אז מן השירה. ואם כי אין אנו יודעים ליתן טעם לדחייתם, הרי אפשר שהטעם שגרם בכהנים גרם גם בהם.

21 ס' עזרא (נחמיה) הוא בלתי תלוי מס' דב"א. ע"י לענין זה ב"נספח" למאמר זה.
22 לפי רודולף (Esra und Nehemia, גמ' 66) נשרו בעזרא ז בין עזריה למריות 6 השמות שישנם במקום זה בדב"א ה (יוחנן, עזריה, אחימעץ, צדוק, אחיטוב, אמריה). אבל דעה זו ודאי אינה נכונה. היא תלויה בהשקפה שמחבר אחד כתב שני הספרים וממילא כתב בשני המקומות אותם השמות. אבל עוד גראה שדבר זה אינו כן (ע"י בנספח). באמת העובדה, שהמחבר של עזרא ז עובר ישר משלום אבי חלקיה אל צדוק, מלמדת שצדוק זה אינו אלא צדוק הא', אבי המשפחה שבימי דוד (ולא צדוק הב' שבדב"א ה 38, שאיש לא ידע עליו מאומה), וממילא נמצא, שהרשימה בעז' ז נמסרה לנו כתיקנה, ואין להביא ראיה מרשימה זו על חברתה במקום אחר. אגב, ברור מכאן, שבעז' ז "נעדרים" לא אותם השמות, שהביא רודולף אלא 6 אחרים. והם: צדוק, אחיטוב, עזריה, יוחנן, עזריה, אחימעץ, וכנגד זה יש בעז' ז יתרון לגבי דב"א ה 5 בשם עזריה (כפי שציין לנכון Bewer. מובא אצל רודולף). פסחה כזאת בדיוק יש גם בנחמיה יא 10–11 (הש' לזה הע' 23). את הנכון ראה י' קלוזנר, והוא גם הסיק (הסטוריה של הבית השני, תשי"ט, כרך א' עמ' 252, הע' 3) את המסקנה הנכונה, שלא בעל דברי הימים סידר את ספר עזרא.

23 הגי' היא של נחמ', שהיא בודא טובה מזו של דב"א יא. לגי' 'בן' במקום 'יכין', ע"י כהנא, בפירושו, והיא בודא הנכונה, כפי שמוכיחים שאר היחוסים בפרשה זו, שמגיעים עד 6–7 דורות.

24 אין לרשימה זו עניין לימי המלכות או כדבריו של מאיר — היא מזויפת (Entstehung des Judentums, S. 184). ע"י רודולף בפירושו. בנוגע לזמנה המדויק מחולקות הדעות: יש מאחרים אותה לאחר נחמיה (סגל); או קובעים אותה בימיו (רודולף) או גם מקדימים אותה לימים שלפני נחמיה.

לפניו מיד — נכנס השם: מריות (ולפי זה היה אחיטוב זקנו, ולא אביו של צדוק). אבל בכל שינויים אלה, שיש בהם — לפחות במקרה האחרון — סימן לעצמאות, גוף הענין שאנו דנים בו מבורר הוא דיו; שגם בו עובר הקו ישר ממשלם (= שלום) אל צדוק. אין לדבר ביאור אלא כפי שכבר הסקנו למעלה — שהיתה הפסקה ארוכה בעבודתם של בני צדוק במקדש עד לימיו של שלום. רשימתנו ב"קדמוניות" וסע' שרושמת בין עזריה שהיה בימי שלמה עד לשלום כהנים גדולים שלא מבני צדוק (עי' לעיל), בעל-כרחך שהיא מכוונת לאמיתם של המאורעות בימי בית ראשון. מעתה, מה-טיבם של "כהני הראש" שמזכיר בעל דבה"י? הכינוי "כהן הראש" אינו בא ככינוי מוגדר בפני עצמו, בשום מקום חוץ לדבה"י. ובכלל אין הוא חי מחוץ לס' זה אלא עוד פעמיים בכתוב: פעם במל"ב כה 18 (= ירמ' נב 24) ופעם בעזרא ז, 5, ובשניהם מובנו: הכהן הראשון, אם במעלה כלפי המשנה ("את שריה כהן הראש ואת צפניה כהן משנה") אם במנין: הכהן הראשון במנין ("אהרן הכהן הראש"). הבקורת הפרוטסטנטית-גרמנית, שאחזה לשיטתה, לימים של גלות בבל — או אף לאחריהם — מה שהיא כינתה מקור P בתורה (ולד"א: גם בנביאים ראשונים), היתה לה מלחמה ארוכה ומיגעת בעצם קיום התפקיד של כהן גדול בישראל. בקורת זו הרגישה נכונה שבשעה שהיא מניחה תואר זה במקורות שמדברים בבית ראשון (ומזה גם בשילה), אין מונע להקדים לדורות אלו לפחות גם את המצוה על אותו תפקיד, ומה-גם מציאת מקדש מרכזי. — וכך היתה הולכת ומוחקת כל מקום שמצאה בו "כהן גדול" ולא יכלה לייחסו על P, אבל מאידך ידעה היא יפה, שבכל מקום שיש הייררכיה ושוני בתפקיד, יש בהכרח גם כנהל²⁵. כיצד איפוא אפשר לקיים דבר והיפוכו גם יחד? הבקורת הראתה שממנה לא ייבצר כל דבר. וכך עלתה ההשערה, שאמנם לא נודע הכינוי כהן גדול — זה שישנו בתורה, אבל עם שהיה התפקיד קיים פעמים (אף כי לדבריה הראשונים, כלומר לפי ולהיוון וסיעתו, לא היה מקדש מרכזי — גם בשילה — קודם למקדש בירושלים) השם לא היה קיים, וקראו לו לכהן גדול הכהן סתם, או (וזה כנראה מחשבה מאוחרת) שבמשך הזמן קראו לו גם כהן הראש. לכינוי האחרון היה בשילה יתרון ברור לגבי "כהן גדול", שזה (כהן הראש) אינו בתורה (P), ואילו זה (כהן גדול) ישנו. אבל ראשונה, אשר ל"כהן", הרי ברור שלמלה רגילה "הכהן" אי אפשר שתהא משמעות מגדירה כזאת של פונקציה גבוהה. ואם גם מצינים את ה"כהן הגדול" פעמים כך, בסתם "הכהן", הרי מצינים בזה רק, שהמדובר הוא באיש כהן (ולא בהדיוט), אבל אין מצינים על-ידי-כך את טיב משרתו במקדש. — מצד אחר אי אפשר גם להסתמך על הכינוי "כהן הראש". ראשונה הרי מחוץ לס' דבה"י אין קיום ל"כהן הראש" ככינוי חי, מוגדר לעצמו. כל המקורות (גם מחוץ לתורה) אחד הקדומים (יהו' כ, 6; מל"ב יב 11 — מימי יהוידע; כב 4, 8, 9 מימי יאשיהו), ואחד המאוחרים — מימי בית שני (חגי א 1; ב 2; זכריה ג 1, 8; נחמיה, פרקים ג, יג; ופעם גם בדה"ב לד 9) קוראים לו לראש-הכהנים — במדה שהם מוסיפים לו תאר תמיד: הכהן הגדול, וכך נמשך והלך הדבר מאז עד ימינו אלה. היש לנו על-כן לדחות את עדותם של אלה, שכולם הם קדמו הרבה

(25) גם התפקיד גם השם/עתיקים וקיימים בכל מקום שיש כהונה. אצל בני אוגרית והכנענים-הצידונים נקרא — רב כהנים. במצרים היו השמות שונים, הכל לפי האל. ראש כהני אמון בנוא נקרא: עבד אל הראש(ון) (חם נתר תפי) ומשנהו: עבד אל השני וכ'; ראש כהנים של האל תם נקרא: הגדול הרואה (ור מאע); ראש הכהנים של פתח מנוף: ראש החרשים; של תחות: גדול החמשה.

לבעל דבה"י, ויש אפילו במאות שנים — לדבה"י המאוחר? והרי זה פרדוקס מאין כמוהו. בקורת זו שמכחישה את דבה"י בכל-מקום, מקיימת עדותו דוקא במקום שאין עדותו מקוימת בשום פנים מספרים קדומים. ושניה, וזו המכרעת: עדיין שאלה בכלל אם כהן הראש בדבה"י יכול לציין את הכהן הגדול. הבקורת (כאמור לעיל, וכן הפרשנות המסורתית שמימי הביניים) הניחה בפשטות שכן. אבל אם רואים אנו שגם לפני בעל דבה"י וגם לאחריו ידעו רק את הכנוי כהן גדול וגם בעל דבה"י גופו משתמש במונח זה בפסוק שאין לו הקבלה בס' מלכים (דבה"י"ב לד, 9) — הרי נשאלת השאלה: מה ראה הוא לתפוס כינוי אחר דוקא? הדבר טעון איפוא בירור מעיקר.

נתחיל ביט 11. כאן מדבר המלך יהושפט לראשי העם. בסוף דבריו הוא אומר להם: "והנה אמריהו כהן הראש עליכם לכל דבר ה' וזכדיהו בן ישמעאל הנגיד לבית יהודה לכל דבר המלך". לפי משך הטעמים והענין — וכך לפי תרגום השבעים — נמשכת המלה כהן אל אמריהו והראש אל עליכם. ומובן הדברים, שאמריהו הכהן נתמנה להיות הראש עליהם "לדבר ה'", ואילו זכדיהו (הראש) לדבר המלך. לפיכך אין תפקידו של אמריהו במקדש מוגדר בזה, אם כי לפי כל הענין ברור שמדובר בכהן בתפקיד נישא; ולפי הפשט מסתבר יותר ש"כהן הראש" מחוברים יחד (ע"י סמיכות) בדומה ובמקביל ל"נגיד לבית יהודה". יותר ברור הדבר בפרק לא 10 ונראה שכאן נשמר לנו גם המפתח לפשר כהן הראש בשאר המקומות בדבה"י: "ויאמר אליו (— אל יחזקיהו) עזריהו כהן הראש לבית צדוק, ויאמר מהחל התרומה לביא בית ה'" וגו'. כאן (פס' 10) נקרא עזריהו: כהן הראש. אבל בפסוק השלישי מזה, בפס' 13 נקרא אותו כהן: "עזריהו נגיד בית האלהים", זאת אומרת: הממונה הראשי של בית-המקדש. למעלה כבר ראינו שתפקיד זה מפורש באחד מדורו של נחמיה (בפרק שישנו גם בנחמיה — יא — וגם בדבה"י — א ט 11 — גופו), שאין ספק בו שלא היה כהן גדול (הש' לזה רשימת הכהנים הגדולים משך התקופה התנכית של בית שני בנחמיה יב 10, 22), אבל מירמיה אנו למדים שתפקיד זה היה קיים גם בימי בית ראשון ועם התפקיד — השם. בירמי' כ 1 כונה פשחור בן אמר הכהן (שלא היה כ"ג) "פקיד נגיד בבית ה'" ובוודאי אין התאר האחרון אלא שינוי נוסח לתואר שמימי בית שני (שמיטעו בו בשימוש שם הויה) "נגיד בית האלהים", ושניהם מציינים (כפי שברור גם מן הענין במקום הנ"ל בס' ירמיה) את התואר של הפקיד הראשי (ה'נגיד' = הראש כמו בדה"ב יט 11 המובא לעיל) במקדש, זה שנקרא בתקופה שלאחר-המקראית בבית שני (אבל עוד בתקופת פרס²⁶): "סגן הכהנים", — כמות שהבינו ותרגמו למקומנו בירמי' גם ב"תרגום יונתן" ("סגן כהניא") — ובבית ראשון, גם: "כהן משנה" (ירמי' נב 29). — פירוש הדבר ש"כהן הראש" בדבה"ב לא 10 אינו אלא "נגיד בית האלהים", "כהן

(26) התארים: הנגיד — הסגן — הממונה, מקבילים זה לזה והם אך סמנים לשלבים שונים בלשון. הנגיד (או כפי שהוא השם המלא: נגיד בית האלהים) הוא השם הקדום. בתקופה הפרסית התחילו משתמשים במקום זר במונח מקובל בימיהם לשררה נעלה: סגן (ביונית: στυγατης) מאוחר יותר, אם בתקופה החשמונאית או בימי תקומת הסיעות הקנאיות, חידשו מונח עברי מלשונם העברית המדוברת: ממונה (הש' מש' סנהדרין ב', א לעומת תוספתא שם ד, א, ועי' בגמרא שם יט, א: היינו סגן היינו ממונה. מלבד ממונה סתם היו גם ממונים על עבודות מיוחדות. עי' שקלים ה, א. אבל גם השימוש בשם סגן לא פסק והוא מצוי בתלמוד ובספרי בן מתיא (קדמו' כ, ו, 1; שם ט, 3; מלחמת היהודים ב, יז 2; ו, 1, 3). לזה מתאים (כמובא בפנים) יעבתרגום הארמי קוראים לנגיד שבמקרא: סגן כהניא. בתרגום LXX מסרו את נגיד ע"י ηγουμενος

המשנה", ואם כך הרי שבוודאי כן הדבר בכל כהן ראש באותו ספר, ואף בעזריהו כהן הראש שמימי עזריהו (דה"ב כו 20) אין המדובר בכהן גדול אלא ב"נגיד" בממונה הראשי בבית המקדש. ואכן שפירוש זה, שמסתבר לנו מן הענין ומן ההשוואה למקראות קודמים — נכון, יוצא גם מן התרגום היווני, שאף הוא נזהר בזה למסור את כהן הראש לא ע"י כינוי שעולה לכהן הגדול (εργευσ ὁ μεγας אלא על-ידי ηγεύμενος (דה"ב יט 11), ἄρχων (לא 10), או (לפי הענין גם: ὁ πρῶτος (שם כו 20; עזרא ז 5), לשונות שבהם הם מוסרים גם את התואר נגיד (דבה"א ט 11, עט 11; כו, 16; ירמ' כ 1). והרי לא רב המרחק בזמן בין בעל דבה"י לבין תרגומי השבעים, וגם בימיו של זה ושל זה (או: אלו) קיימת היתה משרת סגן הכהנים בפועל.

שדבר זה אמנם כן הוא, למדים אנו עוד לבסוף מפרשת יהוידע. כבר ראינו למעלה, שברשימה ה"מסורתית" לא נזכר יהוידע בין הכהנים הגדולים; ברשימה של יוסף איננו, וברשימה של "סדר עולם זוטא" הוא נוסף, והוא מחוץ למספר המסורתי. אמנם ע"פ פעולתו הרבה של יהוידע מתרשם הקורא בספר מלכים לראות בו לכאורה כהן גדול, אבל שאין זה כן, נמצאנו למדים בהחלט מכתוב מפורש לעניין זה בס' ירמיה. בכט 25 וגו' אנו קוראים על מכתב ששלח שמעיה הנחלמי מן הגולה "אל כל העם אשר בירושלם ואל צפניה בן מעשיה הכהן... לאמר: ה' נתנך כהן תחת יהוידע הכהן להיות פקידים בית ה' לכל איש משגע ומתנבא ונתתה אתו אל המהפכת ואל הצינוק" וגו'. צפניה בן מעשיה (גם לו 3), שמזדהה לנכון עם צפניה "כהן המשנה" (נב 24; גם מל"ב כה 19) הוא "פקיד (בתרגום: סגן כהניא; ב" LXX — ἐπιστάτης) בית ה'" כמו יהוידע. פירוש הדבר, שגם יהוידע אינו "כהן גדול" אלא כמו צפניה וכמו פשחור בן אמר — פקיד, נגיד, ובלשון בעל דברי הימים: כהן ראש. וכך באמת אנו מוצאים, שהפעם היחידה שנזכר התאר הכהן הגדול בפרשה זו (יב 11) שבספר מלכים, אין הוא מגדיר את יהוידע, ואילו בעל דברי הימים במידה שהוא מכנה ליהוידע בתואר, הוא קורא לו: "הראש" (ב' כד 6), שבוודאי אין זה אלא קיצור ל"כהן הראש". גם מן הסיפור שמביא בעל דברי הימים על זכריה בן יהוידע (ב' כ"ד 17—22, 25) ברור שלא חשב אותו לכהן גדול²⁷.

מעתה אם כך הדבר, למה תפס בעל דברי הימים בכינוי כהן ראש במקום נגיד או בדומה? נראה בפשטות שהטעם הוא לשוני, שאין ראש אלא לשון נרדפת, בלשונו, לנגיד. כבר אמרנו שיש הקבלה כזאת בין השנים בדה"ב י"ט 11. אבל היא מצויה גם במקומות אחרים. כך יש לנו

ואילו פקידים (ירמ' כט 25) ופקיד (דבה"ב כד, 11) ע"י ἐπιστάτης (וזה הכנוי במקבים ב ג 4). אבל גם מלה זו מציינת: ממונה (ע"י לידל—סוקס). בתרגום הארמי לירמ' כט 25 בא: סגן כהניא.

תפקידו של הסגן היה תמיד מסויים (ע"י לזה מ' סנהדרין ב, א; יומא ג, א; ד, א; ו, א; סוטה ז, ז—ח ובגמרא יומא לט, א; עב, ב ובחוריות יב. וע"י רמב"ם הלכות כלי המקדש פ"ד הט"ז) כמשנה לכהן גדול, אך בפועל נראה שמילא פעמים מקום הכהן הגדול. ואפשר שמתוך מעשה שהיה נובעת דעתו השונה של חנינא בן אנטיגנוס (נזיר מב ביומא לט, א ובמקומות אחרים: ר' חנינא סגן הכהנים) שהסגן הוא (רק?) ממלא מקום.

27) אמנם בדבה"ב כד 11 מקביל "ובא סופר המלך ופקיד כהן הראש" אל "ויעל ספר המלך והכהן הגדול" במל"ב יב 11. אבל פירוש הגי' בדבה"י שגם פעולה זו מייחס הוא ליהוידע. — באגדות החורבן נחשב זכריה לכ"ג, אבל בזמן זה קראו לכל משפחות המפורסמות בכהונה: (בניי) כהנים גדולים.

בדבה"ב י"א 22: "ויעמד לראש רחבעם (היינו: ויעמד רחבעם לראש) את אביה מן מעכה, לנגיד באחיו, כי להמליכו". וכך הוא אומר בדבה"א י"ב 28: "ויהודיע הנגיד לאהרן" (כלומר: על הכהונה), ואילו על בניהו בן יהודיע — ודאי בנו של הנ"ל, על דעת המחבר — הוא אומר: בניהו בן יהודיע הכהן — ראש (א' כ"ז 5). וכך באים חליפות בפרשה האחרונה — פרק כ"ז — שני אלה כמה פעמים: בניהו בן יהודיע הוא, כאמור ראש, ואילו דודי האחוחי, שנזכר לפניו (פס' 4) הוא נגיד, אבל ישבעם בן זבדיאל שלפני פניו — ראש. ובפס' 16 שוב נקרא הנשיא לשבט הראובני: נגיד. המחבר עשוי היה איפוא להשתמש באותה המדה גם בנגיד, אבל העדיף '(כהן ה) ראש, ודאי מפני שהכנוי "נגיד", "כמונה" אחרי-כן (בימי בית שני המאוחרים יותר), ניתן היה להתפרש גם כנגיד, ממונה למחלקה מסוימת ואילו ראש מעצם טבעו קרוב יותר להשתמע כיחיד. נמצאנו איפוא למדים שאין כהן הראש בדבה"י הכהן הגדול אלא כהן המשנה. ואין רשימת כהני הראש עומדת מנגד לרשימה המסורתית על שמותיה הנבדלים. אבל עצם הדבר שבעל דבה"י מהדר לספר דוקא בשבחם של אלו (ולא של הכהנים הגדולים) עדיין אומרת דרשני. אין ספק שמשרת נגיד בית ה' (וכד'), כהן המשנה, עתיקה היא: גם השמות שיש לנו במקרא: זה של צפניה בסוף ימי הבית, וזה של יהודיע באמצע מוכיחים על-כך. ולכך מסייעות גם הדוגמאות של המקדשים הנכרים²⁸ באותה תקופה. יש לאמר שהכהן הגדול היה לפי טבעו אדם רפרזנטאטיבי בעיקר, ואילו את עבודת הפיקוח על הפקידות והמשק ניהל בפועל הנגיד, שהיה מבחינה זו "ראש" של כל הכהנים שבשירות פעיל. הקרוב איפוא לומר שמשרה זו קמה עוד בימי שלמה. עצם הזכרתם של אלה באיזה מקור הסטורי אינה איפוא מפתיעה (יותר משמפתיעה להבדיל, הזכרה דומה במקור מצרי). אבל מפתיע ההידור רק על אלו (פרט לחלקיה כהן גדול). דומה על-כן שההידור הזה בא ללמד על הימים שמבית צדוק לא עמדו כהנים אבל שימשו מהם נגידים, כהני-ראש במקדש. ובעל דברי הימים הולך אף כאן לשטתו. שלא כבעל ס' עזרא (נחמיה) שהיה כנראה מקהל-הגולה (עי' בנספח) וסיפוריו על האישים הגדולים הקרובים לימיו — עזרה ונחמיה — הם סיפורים של התנגשות מתמדת בין אלו לבין הכהנים הגדולים לבית צדוק המשמשים אז, מחבב בעל דברי הימים (בשיטת יחזקאל?) לספר במעשיהם הטובים של בית זה המשמש בימיו בכהונה גדולה. ומאחר שעד שלום וחלקיה אחריו אין לו כהנים גדולים מאלו, הוא מספר במעשיהם הטובים של כהני הראש "לבית צדוק" (דבה"ב ל"א 10)²⁹. וכך הוא פורש רשימה של בית צדוק

28 עי' 3—31, G. Lefebvre, Histoire des grandes prêtres d'Amon, pp. 23, 31—31. לענייננו כאן יפה כיכמו של ואנדיה J. Vandier, La religion égyptienne, עמ' 172 וכו': "אחריו (היינו, אחרי עבד אל הראשון) בא (בנוא אמן) מיד עבד אל השני, שתפקידו היה כתפקיד של ועזר. הוא סייע ולעתים קרובות גם מילא את מקומו של הכה"ג בתפקידיו הדתיים, ואף לו היה חלק רב בהנהלת הרכוש האלוהי. בייחוד היה הוא מנהל את בתי המלאכה ואת שדות האל — כך לפחות בכרנך — והיה מקבל את המסים הזרים, שהמלך היה מעניק למקדש. היתה זו אישיות חשובה, שכמוה ככ"ג היה לו סגל גדול של פקידים אזרחיים". ועי' Kees, Das Priestertum im Ägyptischen Staat, 1953 מעמ' 1 ואילך, הכונס כאן חומר רב לתפקידים המרומם של כהני המשנה. נשתמרו גם רשימות גיניאולוגיות מפורטות של אלה (עי' שם).

29 מתוך אסמכה לכתוב זה בדבה"י, המייחס "כהן הראש" ל"בית צדוק", הוציאו בעלי מגילות קומראן את השימוש כהן הראש (עי' ידן, מלחמת אור וחשך, עמ' 189) בשביל הכהן הגדול שלהם, בניגוד לכהן הגדול, ששימש במקדש הזר להם. אבל אין ראיה מהם לכתוב בדבה"י.

מבית ראשון (דה"א ה'), אבל אין אתו רשימה של הכהנים הגדולים בכללם שעמדו אותם ימים, אף-על-פי שהוא מרבה לדבר בענינים של הכהונה בכללה.

הבירור עד כה הביא אותנו איפוא לידי מסקנה, שהרשימה שנמסרה לנו מימי בית שני היא אבטנתי מוסדה: גם ה"יש" (כגון שמו של אוריהו), גם ה"הערדר" (כשמו של יהודיע) הולמים את ידיעותינו ההיסטוריות, במידה שאנו יכולים לבדוק אותן²⁹. נשאלת מעתה השאלה: ממי התנחלה לנו הרשימה? הדעת נותנת שמ"הבעלים" גופם, מפי הכהנים עצמם. במחקר החדש היתה נטיה מתמדת למעט בדמות הכהן, אבל מפי הכתובים נמצאו למדים, שהזבח לא היה כל עסקו בחיים. כל-שכן בזמן שהקרבת קרבנות היתה מוגבלת למקדש היחיד באומה. הכהן היה קודם-כל המורה לרבים: "ושפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו", אומר עוד הנביא האחרון (מלאכי ב', 7). במציאות של בית ראשון היתה "תורה" מכהן שקולה כנגד "חזון" מנביא ו"עצה" מחכם (ירמי' י"ח 18; יחז' ז' 20), ובדורות בית שני יצאה תחילה ההוראה מהם (הש' מורה, תורה), מהם מורה גם מבין, ועדיין התחלת הלימודים עד דור אחרון בויקרא שמרה זכר לראשונים, להוראת הכהן. דבר טבעי הוא איפוא, שהכהונה שמרה קודם כל את זכרונותיה היא, וביותר אלה הקשורים במקדש. המחקר כבר עמד על כך שהרשימות הגניאלוגיות המתיחסות לעובדי המקדש שבספרים עזרא ונחמיה באו אלינו מרשימות שנשמרו בגנזי המקדש. והוא הדין לתעודות, המכתבים וכו' שבספר חש"א (וכנראה גם של חש"ב). בסופו של ספר חשמונאים א' מדובר על דברי הימים לכהונתו הגדולה של יוחנן. האם אין לומר שאז ולפני כן נתקיים ספר על דברי ימי הכהונה מראשיתה והוא כלל את רשימתנו? אין לשכוח שרשימות כאלה מצויות לנו גם בעמים שכנים. אפשר שיוסף בן מתתיהו, המוסר לנו בזה עדות שאינה במקרא, כדרך שאר עדויותיו ממין זה — כותב אותה מזכרונו. המקדש לא היה קיים אז ומניין היו לו תעודות כמו אלה במרחקים? מסתבר שאלה הם מן דברים ששמר בזכרונו מימי ילדותו. עכ"פ עדותם של התלמודים והמדרשים (על י"ח כ"ג) מוכיחה שרשימה זו היתה בכלל נחלת הרבים, מסורת מקויימת בידי הכל.

אמנם דורות בית שני האמצעיים (מאז ימי החשמונאים ואילך) ידעו גם יצירות פסיבדוגרא-פיות למכביר. אבל יצירות אלו הן בדרך-כלל, במידה שבאו אלינו, מחוגים בארץ-ישראל, מוגבלים לאותה כת, שע"פ המציאות בקומראן, אנו רשאים לקרוא בשם כת-היחד. אך אלה ראו עצמם דוקא יורשי בית-צדוק, וממילא היתה רשימה שיוצאת מתחת ידם כונסת חומר אחר לגמרי, אותם כהנים לבית צדוק שמכיר גם בעל דברי הימים. והרי עובדה היא, שרשימתנו נמסרה לנו לא מידי סקטנטים אלא מידי פרושים ובניהם של פרושים; לבעלי האפוקליפטיקה לא היתה איפוא יד בזה. ראינו למעלה שהתמורה השניה חלה ככל הנראה בימי יאשיהו. מתי חלה הראשונה? בימי שלמה משמשים רק כהנים מבית צדוק: אביתר וביתו גלו לענתות. מתי באו איפוא כהנים אחרים לשמש במשרה הרמה בבית המקדש במקום בני צדוק? יש להודות שגם בזה אין ראיותינו מבוררות מן המקראות, אבל גם בזה יש זכר לדבר — בגוף הרשימה המסורתית. שהרי אם נשווה את הרשימות נמצא שהשינוי ביניהן מתחיל מיד אחרי הכהן, ששימש בימי שלמה — אחרי עזריה.

²⁹ ראוי עוד להעיר, שכמה מן השמות "החדשים" (פדיה, נריה, הושע) שכיחים הרבה גם בחותמות ובטבעות שמימי בית ראשון דווקא. עי' אצל R. Diringier, *Le iscrizioni anticho-ebraice palestinesi* (1934).

פירוש הדבר שהשינוי חל מיד אחרי מות שלמה. ואם כך הדבר הרי שיש לנו לומר שהשינוי קשור בשינויים קודמים שחלו בימי שלמה: אז הודה אביתר ונכנס צדוק ובניו, ואילו עכשיו חל שינוי בכיוון הפוך, שהודחו בני צדוק ונכנסו — כך דומה יש להניח — מבני אביתר. אביתר היה קשור כל ימיו בדוד, ואילו צדוק (ראה בפרק ב') נכנס מכוח שבטי הצפון. עכשיו שהמדינה הועמדה שוב על יהודה כבר לא היתה לבני צדוק אותה משמעות שהיתה להם בימי אחדות השבטים, וחזרו הדברים למקומם. אפשר שאותה שעה נתיחדה משרת "הכהן הראש" (הכהן המשנה) לבני צדוק³⁰ ?

מאידך, המהפכה שנתחוללה עם התבגרותו של יאשיהו המלך, כשהוחלט סופית לשים קץ לכל גילויי האלילות לצורותיה, נגעה קודם כל במקדש, וראש-לכל במשמשי המקדש. אז הוחלפו הכהנים הגדולים ששימשו בימי מנשה ואמון וחזרו ונכנסו בני צדוק, מצאצאי אלעזר. הראשון מבני צדוק שחזר, היה — כאמור לעיל — שלום.

11. ראשית הכהונה לבית צדוק

בתורה (במדבר כ"ו 26) ובס' יהושע (י"ז, 4; כ"א, 1) אלעזר הוא היורש הטבעי של אהרן המשמש ככהן במשכן בשילה, ופינחס אחרייו. לפי במדבר כ"ד 11 וגו', פינחס, מלבד מה שהוא יורש את הכהונה (כלומר: הגדולה) בזכות ירושתו הטבעית, הוא יורשה גם מכוח הבטחה מיוחדת "תחת אשר קנא לאלהיו". בסיפור פילגש בגבעה המתיחס לדור השופטים הראשון (שופ' כ' 22), בדומה לסיפור על בני דן הכובשים את ליש, הקרוב גם הוא לזמן זה (שם י"ח 30), משמש פינחס כהן לפני הארון, הנמצא אז במחנה, בבית אל. אבל כשאנו מגיעים לסופה של תקופת השופטים, אנו שומעים, שהכהן הראשי במשכן שילה מתייחס על בני איתמר. דבר זה שלא נתפרש במקומו, בס' שמואל — אנו למדים מלוח-היוחסין שבדה"א כ"ד 2. שם מתייחס אחימלך בן אביתר שהוא בן אחימלך (= אחיה שמו"א י"ד 3) בן אחיטוב (שמו"א כ"ד 20) בן פנחס בן עלי (שם, י"ד, 3) — לאיתמר; ואילו צדוק — לאלעזר (האחרון עוד ברשימות יוחסין אחרות שהוזכרו בפר' א). מתי חלה ההעברה מבית אלעזר לבית איתמר? לפי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ה', י', ה', 361—362) כיהנו אלעזר ואחריו פינחס ואחריו אבישוע (בטעות שם: אביעזר) ואחריו בוקי ואחריו עוזי (לשמות אלו הש' דבה"א ה' 30—31 ברשימה שדברנו בה למעלה), "ואחריו היתה הכהונה לעלי" שהיה הכהן (שם: השליט) "הראשון ממשפחת איתמר", שמועה זו היתה נפוצה גם מחוץ ליוסף, שכן הגיעה, כידוע, לשמרונים, ושם עשו בה "מטעמים". לפי מנין הדורות שבין עלי לאביתר (בעל דברי הימים כתב משום-מה תמיד: אחימלך בן אביתר), שאז חזרה הכהונה, לפי הכתובים (בדה"א שמיחסים כאמור את צדוק על אלעזר) לבני אלעזר, עברו חמשה דורות. ברשימה המקבילה של אבות צדוק, כפי שהיא בעזרא ז' 2—5 יש 6 דורות בין זרחיה בן עוזי ובין צדוק ואילו בדה"א ה' 33—34 (וכך בו' 37—38) נמנו 5 (חסר באלו: עזריה בן אמריה). — אך מה היא דרך חזרתה? במקרא — בס' שמואל — מופיע צדוק "פתאום" עלייד איתמר, ככהן של דוד, אבל מנין לקחו דוד?

30 אפשרות אחרת היא, שהכהונה הגדולה לא התנחלה בירושה ולא היתה מסורה למשפחה אחת עד שבא שלום. נהוג כזה ידוע במצרים. גם בהלכה נחשב הכה"ג כממונה ע"פ הסנהדרין, אם כי בפועל גרמו מסיבות מיוחדות (ואולי גם השפעת דברי יחזקאל) לקיום שושלת של בית צדוק זמן ארוך.

דומה שיש לנו תשובה על-כך במקרא. משחרב המשכן — המקדש בשילה — העבירו נכדי עלי, ואחמלך בן אחיטוב בראשם, את העבודה לבמה הציבורית שכונו בנב, בנחלת בנימין. האם חרדת אלהים שהיתה בעם, כי האמינו אשר מאס ה' משכן שילה, או שקנאת השבטים באפרים היתה בדבר, למנעם מלשוב ולכונן עבודה אחידה בשילה או במקום אחר מחוץ לשילה? או: האם סברו, שאין הרשות בידם לבחור מעצמם "מקום" חדש? על-כל-פנים ברור, שהבמה הגדולה שעשו להם שרידי בני עלי בנב שימשה להם תחליף לשילה, למזבחה ולסדרי העבודה בה. למה בחרו בנב? אפשר מפני קרבתה לגבעת קרית-יערים, שם עמד הארון. הבמה היתה כאמור ציבורית וכדרך שנהגו במקדשי ציבור נשתמרו גם בה טרופיות מנצחונות על אויבי האומה (שמו"א כא 10). אך משחרבה נוב על-ידי שאול, וכהניה הושמדו, ממילא חלה העברה במקום. להיכן עברה אז הבמה הראשית? מסתבר לגבעון. בימים מאוחרים יותר אנו מוצאים שם במה, היחידה בין כל הבמות ההיסטוריות, שנקראה "הבמה הגדולה" (מל"א ג 4). לפי דבה"א טז 42 משמשים הימן וידותן שם כמשוררים לפני העברתם לירושלם. אין זו איפוא במה מקומית שהוקמה ע"י אנשי העיר, אלא — וכך הדעת נותנת — ע"י שלטון ציבורי, ומיועדת לכתחילה לעם רב. אבל אימתי אפשר היה שתקום במה ממין זה? בכתוב (מל"א ג, 4) נזכרת "הבמה הגדולה" בימי שלמה. אולם דבר שאינו צריך ליאמר, שלא שלמה הקימה. הוא בא אליה עם ראשית מלכותו ולא זאת היתה דאגתו; הוא כבר נתעסק אז בבנייתו של מקדש ירושלם. בשבע השנים, שדוד היה מלך יהודה היתה בירתו חברון. המזבח שעמד בחברון בימי דוד המאוחרים (שמו"ב טו 7—12) ודאי היה כבר קיים שם בימי הראשונים. אבל גם לאחר שנהיה מלך ישראל, וירושלם נכבשה לפניו והועלה הארון שמה — היתה מחשבתו נתונה על בנין היכל בירושלם (שם, ו), העיר היחידה שהיתה מסוגלת לסמן אחדות האומה: לא היתה ביד שבט ולא נכבשה ע"י שבט מסויים ועמדה באמצע בין נחלת בנימין בן רחל ובין נחלת יהודה בן לאה (האם לא זה היה הטעם שהעמידו כבר קודם את הארון בקרית יערים, שמעמדה הגיאוגרפי והשבטי היה דומה לזה של ירושלם אח"כ?). מסתבר שכבר דוד הנהיג עבודת מקדש-מעט עם קרבנות ותפילה ע"י האוהל בהר ציון, שם הועמד הארון (שמו"ב ו 7; דבה"א טז). אך "הבמה הגדולה" לא נבנתה גם בדור שלפני שאול. בעוד ההיכל בנוי בשילה, לא היה מקום בגבעון לבמת ציבור "גדולה". העיר היתה קרובה מדי לשילה לשם תכלית כללית כזאת, ומה גם שבראשונה עד ימיו של שאול ישבו בה גבעונים. מלבד זה שאלה אם בכלל קיימות היו עד ימיו של שמואל ב מות ציבוריות קבועות לה. המסורת התלמודית (משנה זבחים יד, ד—ט; בבלי קי"ח יב) העמידה על-כך, שעד שחרבה שילה, לא הותרו הבמות. ואכן עובדה היא, כפי שהעיר בדין ד. הופמן³¹, ש"כל עוד היות ארון הברית בשילה (בכל ספר שופטים ובשמו"א עד פרק ט') אין אנחנו מוצאים את השם במה; והקרבת קרבנות מחוץ לשילה הותרה רק במקומות שקודשו ע"י התגלות ה' שם או על-ידי היות ארון הברית בהם. ורק משנלקח הארון הוקמו במות שהיו כמו בתי הכנסת בתקופה מאוחרת משמשות כנראה גם לתפילה". עכ"פ ברור, שאילו היתה הבמה בגבעון קיימת כבר לעת חורבן שילה, לא היו בונים מזבח חדש בנב הסמוכה, בנחלת בנימין גם היא³². היתה איפוא רק תקופה אחת, שבה

(31) עי' ד. הופמן ראיות מכריעות נגד ולהויון (תרגום עברי), עמ' עח.

(32) שהבמה בגבעון חדשה יש להוציא גם ממה שאין היא נזכרת בין המקומות ששמואל סבב בהם

היה טעם וצורך לבנית במה גדולה בגבעון — כשבמת הציבור בנוב חרבה. פירוש הדבר, שהבמה הגדולה בגבעון הוקמה ע"י שאול. שזה כך, מסתבר גם מטעם אחר: גבעון היתה מולדת משפחת שאול (דבה"א ח 29 וג' ; ט, 35 וג')³³ ושאול הוא שעשה את העיר ישראלית כולה לאחר שגירש מתוכה את הגבעונים (שמו"ב כא 5). הבמה הוקמה איפוא בעירו של שאול ובידי שאול (כשם שהמקדש הוקם אחר כך בעירו של דוד).

אבל אם כך הדבר, ובמה זו נבנתה מחורבנה של נוב, הרי מובן, שבה לא היה מקום לבני עלי ואיתמר, ששימשו בנוב: בין המלך והכהנים מבית איתמר גבה הר. ובעל-כרחנו אנו אומרים, ששאול חיזר על משפחת הכהנים היריבה, ועכ"פ האחרת: על צאצאי אלעזר, ולכל לראש על אותה המשפחה שמבניה עמדו כהנים גדולים עד שנדחו ע"י בני איתמר. מעתה אם מוצאים אנו בכתובים, שצדוק מתיחס לאלעזר ולפינחס וכו', הרי שברור, שצדוק (או שמא עוד אביו, אחיטוב)³⁴ הוא שהועמד כהן בגבעון. ואמנם דבר זה שאנו למדים מסברה, נמצא מפורש בכתוב שבדה"א טז 39: "ואת צדוק הכהן ואת אחיו הכהנים לפני משכן ה' בבמה אשר בגבעון".

אמנם המלים האחרונות שהבאנו: "משכן ה' בבמה", נראות לכאורה כמתמיהות, וכסותרות זו את זו. ובאמת העלתה הבקורת טענה זו בחריפות יתרה³⁵. אלא שאין ספק, שטענה זו אינה מן הענין, ורק דעתה המשובשת של הבקורת הווילהיונית על מקומות של ייחוד הפולחן בתולדות העבודה בישראל, מנעה ממנה להבין לסתירה מדומה זו.

הבמה בגבעון היתה, כפי שהעלינו, היורשת לבמה בנוב. והנה דבר ברור, ששרידי המשכן בשילה, שהצליחו הכהנים מבית עלי (ובכלל ישראל) להציל — ובוודאי עשו כל מה שבידם להציל שרידים אלו — הניחו אותם תחילה למשמרת בנוב באותו בית-הבמה שבנו כתחליף במקומו. ומשחרבה נוב ע"י שאול והוקמה הבמה בגבעון העבירו אותם ממילא, במצוות שאול, לבית ה"במה הגדולה" החדשה שבאה במקומה של זו בנוב. בעצם יש לומר, ששרידים אלו הם שקידשו את הבמה בנוב, והם שנתנו מקדושתה על הבמה בגבעון. אמנם יש לכאורה הפרזה בשימוש המלה "משכן" (שמעלה בדמיוננו את "אהל מועד" שבתורה עם הארון וכו'), אבל על כל פנים ברור, שרשאים וחייבים אנו לדבר על שרידי משכן. אין אנו יודעים מאימת, אבל דבר גלוי שבסוף ימיו שוב לא היה המשכן בשילה קיים במתכונתו הראשונה. ובמקומו עמד בית בנוי — "היכל"³⁶. את

(שמו"א ז 16) ; לעומת זה נזכרות גם בית אל (שופ' כ 26) גם הגלגל (יהו' ה 9) גם המצפה (שופ' כ 1) כמקומות מקדשים מאז ראשית ההתנחלות.

33) אין כל יסוד להשערה (החזרת אצל אחרונים) כאלו בא שאול מגבעה. עוד בסוף בית שני הבחינו בדיוק בין גבעון לגבעת שאול (הש' מלחמת היהודים ה, ב, א ; ב, יט, א).

34) או שמא אביו, כפי שראוי ללמוד מן נח מ' יא 11.

35) בלשונו של ולהיוין (Prolegomena פרק I § 3 ; פרק V § 3) : "עדות היא זו לצרות מוחזר ולעזות פניו של מחבר זה, שהוא מקיים את הביטוי בְּמָה שנסתמש בה בעל ספר מלכים ומחבר אותה לאחדים עם המשכן, אע"פ שהאחד פירושו ההיפך הגמור מהשני".

36) שמו"א א 9 ; משנה זבחים יד, א ; סדר עולם יד. והוא הדבר גם לשמו"א ג 9. ואין יסוד לפירוש שכאן מדובר בקדש הקדשים. שכן כיצד יקרא לתא : היכל ? ! המלים : "אשר שם ארון האלהים" ביאור מוקדם הן למה שיבוא לקמן, שיסופר שם, שה' השוכן בין שני הכרובים דיבר אל שמואל.

האהל (עורות האילים והתחשים וכ') שלא יכלו עוד לקיים בצורתו הראשונה (לאחר שנושן מזוקן) שמרו ודאי בבית. וכשברחו הכהנים, הביאו עמם, כאמור, שרידים אלו. אין ספק של"אהל מועד" זה (כי אחר לא היה!) ³⁷ נתכוון גם בעל ס' מלכים (א' ח' 4): "ויעלו את ארון ה' ואת אהל מועד". אלא שבעל ס' מלכים לשיטתו — לגנות את הבמות ולא לשבחן, אע"פ שהוא מספר על העלאת "האהל", נמנע מלספר היכן היה אהל זה קודם. וכל-כך, כדי שלא לספר חלילה בשבחה של כל במה שהיא. והנה "האהל" המיושן והמפוקפק, שוב לא היה עשוי — כאמור — לשכן את הארון, אבל על שרידיו עד כמה שאפשר, ודאי עשו כל מה שביכלתם לשמור. מלבד זה הרי בתקופה הציביליזטורית שבאה לעם עם המלוכה כשהתחילו בונים בתים וארמנות פאר, לא הלם עוד "אהל" בכללו את הזמן, וכל מה שהיה בידם לעשות או, היה לגוננו (כדרך שגנוזו אח"כ ספריי קודש). על ידי בירור זה אנו עומדים על מקומו של צדוק עלי-יד דוד. משהומלך דוד על כל ישראל לא היה אולי לפניו יעוד גדול יותר מלגבש אחדות זו. הוא שאף לעשות את ירושלים שכבש מידי היבוסי כמרכז לכלל האומה. אבל בינתיים היתה הבמה הגדולה בגבעון שנתנחלה מיד הומלך הקודם — ע"י הארון — הסמל לאחדות האומה, ושרידי המשכן הם שסימלו אותה. וממילא הכהן ששימש לפני מזבח זה היה גם הוא הסמל לאחדות זו, ע"י שיתוף צדוק ואביתר יחד נעשו כל משפחות הכהנים לאחדים עם אחדות ישראל.

(37) מודה בזה גם ולהיוון. אלא שהוא מתנחם בכך, שהמלים "אהל מועד" תוספת הן ואינן מן המקור הראשון. אבל אילו לא היו אלה במקור, מה ראה הכותב לכתבם? הרי אותם ימים עדיין לא היה קיים ס' דברי הימים ואיש טרם ידע — על דעתו של ולהיוון — שהיה פעם אהל... הנכון, כאמור בפנים: גם המקור שלפני בעל ס' מלכים כתב יותר והוא ספר מהיכן הביאו את האהל. אלא שבעל ס' מלכים לשיטתו, שלא יבוא מתוך כך לספר בשבחה של הבמה בגבעון שאיכסנה פעם את אהל מועד המקודש מימי משה, נמנע מלהזכיר כל עצם דבר זה. אבל בימי בעל דבה"י היה ענין הבמות נחלת עבר רחוק שאיש לא חשש להן כלל ובעל דבה"י יכול היה להרשות לעצמו — והוא גם הרשה לעצמו — לספר בדברים כמו "האהל" מימי משה החביב עליו.

נספח

דעה רווחת מאז ימי הביניים מייחסת כתיבת דברי הימים לעזרא, אלא שנגד זה יש לומר שאין ראיה על כך בתלמוד. אדרבא, ממה שאמרו (ב"ב טו, א): "עזרא כתב ספרו ויחס דברי הימים עד לר' ומהמשכם (מאן אסקיה נחמיה בן חכליה)", וכן ממה ששאלו (בסנהדרין צג, ב): "מכדי כל מילי דעזרא, נחמיה בן חכליה אמרינהו, ונחמיה בן חכליה מ"ט לא איקרא סיפרא על שמיה", נראה שהאמינו שאף בספר עזרא לא כתב עזרא אלא עד ז, 6 ("הוא עזרא" וגו'. עי' במפרשים לב"ב טו, א), ואילו את עיקר הספר כתב נחמיה. לכל המרובה, אם נבאר את המלים "עד לר'" כמוסבים על שני הספרים (?) יהא אפשר לשער, שגם בדבה"י ייחסו לו את רשימות היוחסין עד סוף פרק ה', שכן גם את היוחסין שבפרק זה חשבו לייחוס של עזרא (עי' מהרש"ל ומהרש"א לנ"ל). על כל פנים לא נתפרש בשום מקום מי כתב את "דברי הימים".

מאז צונץ חזרה ונתקבלה ההשקפה של ימי הביניים — שיש מחבר אחד לשני הספרים — דרך ביסוס מדעי כאילו, אע"פ שכמה חוקרים חלקו עליה (כגון באודיסין, ימפל, קאניג). בזמן האחרון בדק חשקפה זו בפירוט מ"צ סגל והגיע למסקנה המכרעת, שאין חיבור בין שני ספרים הללו, לאחר שיש שיטה מסוימת לכל ספר וספר (לאחרונה באוסף מאמריו "מסורת ובקרת", עמ' 186 ואילך). בספרו "תולדות האמונה

הישראלית, ספר חזקוני 503 ואילך, מנסה י. קויפמן שוב לקיים את ההשקפה הישנה. אבל המליצות המעטות שהוא מביא כראיה להשקפתו, אין בכוחן לשאת עומס כבד כזה. כל מליצות אלו אמורות בייחוד השירה למקדש ע"י דוד, ואלו היו ודאי לשונות שגורים אז בידי כל כותבי דברי הימים של הכהונה. מזכרונות עזרא (עז' ח, 20) ונחמיה (יב, 36), אנו יודעים שזו היתה אז דעת הכל, שהעבודה במקדש הותקנה ע"י דוד. שום טעם אינו מוזיקנו איפוא לתלות כל הזכרה ממין זה בבעל דבה", כאילו הוא המציאה. אדרבא מתוך סדר הספרים שבקנון של ה"כתובים" וכן מתוך גוף הסיום של ס' דבה", ברור שבשעת חיבור ספר זה כבר היה מונח לפני מחברה ס' עזרא: ממנו לקח את הפסוקים האחרונים (דבה"ב לו, 22–23), כדי לסיים בכי טוב והקדים להם מבוא בפ' 21 (מודה בזה גם אלמסלי בפירושו לדבה", הוצ' Cambridge Bible for Schools & Colleges). באמת השוני הרב בדרך הרצאת המאורעות בשני הספרים, כבר הוא בלבד דיו להכריע, שלפנינו שני מחברים שונים בתכלית. והשוני בחומר הרעיונות (מסודרים יפה אצל קויפמן בספר הנ"ל, עמ' 506–509) מוציא מלפניו כל אפשרות אחרת. דעתו של קויפמן בענין זה, שכאילו כאן הכניס את "האידיאות שלו" וכאן לא, מתמיהה, שהרי אם כך נשאלת השאלה למה עשה כן. סופר בעל אידיאות קבועות מכניס בכל מה שהוא כותב, כל שכן שלפי הדעה, שסומך עליה קויפמן, היו שני ספרים הללו מחוברים פעם יחד והיו ספר אחד (וכיצד אפוא קרה הגס, שהמפרידים כיוונו להפריד בדיוק במקום שפסק המחבר לחשוב את אידיאותיו?). ושנית, וזה העיקר, הרי ברור מהשוואת פרק יא בנחמיה לט שבדבה", שאין להסביר את ההבדלים הרבים בין שני הספרים אפילו מתוך מה ששניהם דנים בתקופות שונות: כאן הרי שני הפרקים יצאו לכל הדעות ממקור אחד ודנים באותו ענין, אעפ"כ הם שונים לגמרי, הכל לפי שיטת כל ספר וספר. בנחמיה יא יש נתינים, יש עבדי שלמה, ויש ידיעה אפילו על מקום מושבותם (פס' 21), כנהגו של מחבר זה בכל ספרו. ואילו בדבה"י כל מה שנשאר היא ההזכרה היחומה של המלה "והנתינים", שוב, כשיטתו של מחבר זה בספרו כולו לא להזכיר נתינים מכל וכל (רק לויים ראויים לתפקיד זה). את "עבדי שלמה" מכנה בעל דברי הימים (א כב, 1): גרים! אם שרצה לחפות על כבודם של דוד ושלמה, שנהגו בזה שלא לפי דין תורה, שהתורה גזרה להחרימם והם רק שעבדו אותם. או: שהוא קורא להם על שום סופם, שבימינו כבר היו גרים (חוקרים שלא 'עמדו על חומר הענין המאוחר הזה, הפכו את הגרים של התורה לכנענים! עי' למשל יא' באנציקלופדיה מקראית; ודי ו' בספרו Institutions de l'Anc. Test. I, 116. כלומר, אין התורה מבחינה, לפי בעלי שיטה זו, בין "ואהבת לו כמוך" ובין "לא תחיה כל נשמה"!); שוב, כשיטתו בכל הספר מספר בעל דבה"י גם כאן (ט, 3) שבירושלים נושבו מבני אפרים ומנשה, בעוד שבעל עזרא לשיטתו נמנע גם כאן מכל הזכרה ממין זה. וכך בענין השוערים, שזה מונח עם הלויים (שם ט 17) וזה מונח לחדר (נחמיה יא 19). כשיטתו במקומות אחרים הוסיף בעל דבה"י משלו פרשה (פס' 19–33) המתיחסת (עי' רד"ק שם) לימי האהל בשילה או במדבר. ואילו בס' עז' נחמ' אין זכר לכל זה, וכשיטתו אין הוא דן אלא בדורו. וכך יש שינויים חשובים אחרים (הש' דבה"א ט 10 לעומת נח' יא, 10) באמת מראה הבדיקה, שלפנינו לא רק שני מחברים שונים אלא, כפי הנראה גם מחברים שונים במוצאם. יש שני דברים שמקברים מאוד את ההנחה, שבעל ס' עזרא היה במוצאו בבלי: 1. דרך החיבור; 2. מליצות המפתח. — ס' עזרא יחיד במקרא בדרך חבורו, שהוא עשוי (הרגיש בזה קיטל בתולדות ישראל" שלו) על דרך חבורו של ס' אחיקר הבבלי (ועל פיו של זה ס' טוביה), שגוף ראשון ושלישי מתערבים אחדדי. דמיו מה לחיבור ממין זה יש עוד פעם בס' דניאל ג 31–ד, 24. אבל גם סיפורים אלה הם בבליים. — והדבר השני החשוב, שהמחבר מעמיד הכל על "קהל הגולה". (עז' ב, 1; ו', עמ' 19, 20, 21; ז, 6). וזו לא רק בימים ראשונים לעלייה אלא עוד 100 שנה אחרי העלייה הראשונה. ועוד בימי נחמיה הוא קורא את העם בכללו: "קהל השבים מן השבי" (נחמ' ח 17) — לעומת זה בעל דבה"י כמעט שאינו יודע על גולה. מעשרת השבטים הוא יודע רק גלות שבטי עבה". כל השאר נתקיימו לפי השקפתו במקומם, והוא מזכירם מדי פעם בפעם. כל ההתגדרות הזאת בשבטי הצפון וברור יוחסיהם והסיפורים עליהם — דומה אין לבארם אלא מתוך חיבה של ותיק לתושבים ותיקים. וכך, מופלא הוא, שבכל ספרו הגדול אין הוא יודע דבר על שמרונים יושבים בקרב ארץ אפרים. והוא מדבר על ישוב של אפרים ומנשה בירושלים.

מבלי לפרש אפילו מניין באו. הברירה היחידה היא לומר, שבעל דבה"י קרוב גם בדבר זה לכהנים בני צדוק, וכמותם רוצה הוא להבליע אותם בישראל. מכאן גם באור לדבר שהוא מרבה לספר (בחלק הא') על טמיעת זרים בישראל (ירחע, עבד מצרי — דבה"א ב 34 ; "בתיה בת פרעה" — ד, 18 ; "ואשתו המעכתי" — 19 ; "אשר בעלו למואב" 22 ; "פילגשו הארמיה" — ז 14 ; "ושחרים הוליד בשדה מואב" — ח, 8 ; יתר הישמעאלי, אבי עמשא — ב, 17. וכך — כאמור לעיל, עבדי שלמה הם לפי "גרים"). את השימוש ה"עזריני" — "נבדל מטומאת גויי הארץ", וכד', אין הוא מכיר כלל. לעומת זה בעל ס' עזרא ("נחמיה) נראה לפי שימושי לשונו, העולים לאלו של עזרא ("קהל הגולה", "בני הגולה" — עז' י 8, 16 ; נבדל מעמי ארצות, וכד' — עז' ט, 1 ; י, 11 לעומת ו, 21 ; נחמ' ט, 2 ; י, 29 ; יג, 3), — שהיה האיש מתלמידיו של זה, בבלי גם הוא, וכנראה אחד מן הלויים העולים עם עזרא.